

Sporen van de Armeens christelijke cultuur

Een reis langs de belangrijkste monumenten

Hoewel het huidige Armenië pas sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie aan het eind van de vorige eeuw als officiële natie bestaat, kent dit relatief kleine, bergachtige land al een heel lange en zeer bewogen geschiedenis. Vanaf de allervroegste prehistorie zijn de vruchtbare dalen bewoond geweest en hebben mensen hoog in de bergen hun goden vereerd. Strategisch gelegen aan de lange karavaanroutes van het Iraanse hartland naar de Zwarte - en de Middellandse Zee, hebben in de eeuwen daarna allerlei volkeren en culturen er hun sporen achter gelaten. Maar het christendom heeft de cultuur in Armenië toch wel zeer sterk mede bepaald.

In het vorige nummer van Archeologie Magazine zetten we uiteen hoe vanaf de allervroegste prehistorie de vruchtbare dalen in Armenië bewoond geweest en mensen hoog in de bergen hun goden hebben vereerd. Strategisch gelegen aan de lange karavaanroutes van het Iraanse hartland naar de Zwarte - en de Middellandse zee, hebben in de eeuwen daarna allerlei volkeren en culturen: Assyriërs, Urartu, Parthen en zelfs Romeinen, er hun sporen achter gelaten in de vorm van nederzettingen, tempels, graftombes en inscripties. Maar als er iets is dat dit gebied heeft getekend en dat bepalend is geweest voor de 'Armeense' cultuur dan is het wel het christendom. Volgens de traditie is Armenië zelfs het allereerste land dat zich integraal tot dit nieuwe geloof bekeerde. Het jaartal 301 staat dan ook met gouden letters in alle geschiedenisboekjes. Ook al werd Armenië ook daarna nog vaak en soms zelfs

heel lang door vreemde volkeren (en geloven) overheerst, zoals door Perzische koningen, Byzantijnse prinses, Mongolen, Turkse Sultans en last but not least communistische sovjets, desondanks loopt de (Armeens) christelijke traditie als een rode draad door de geschiedenis van dit land. Dat uit zich vooral in het enorme aantal kerken en kloosters dat dit land telt. 'Voor elke Armeniër één'; 'meer dan er koeien zijn in het land'; 'honderdduizend'; niemand weet precies hoeveel het er zijn maar een ding is zeker: er zijn in Armenië echt heel veel religieuze bouwwerken. Ze liggen eenzaam hoog op bergtoppen met uitzicht op besneeuwde pieken, verscholen in beboste valleien of gewoon op binnenplaatsen omringd door torenflats. Kleine intieme exemplaren maar ook gigantische complexen met hoge koepels en meerdere hallen. En in al die kerken en kloosters, hoe afgelegen ze soms ook liggen, is het

altaar geveegd en branden kaarsen. Want geen Armeniër zal een kerk passeren zonder daar ten minste één lichtje aan te steken.

Khor Virap

Een reis langs de belangrijkste monumenten van de Armeens christelijke cultuur kan het beste begonnen worden bij het schitterende, uit de 12e eeuw stammende, kloostercomplex van Khor Virap. Het klooster en de bijbehorende kerk met die naam ligt op veertig kilometer ten zuidoosten van de hoofdstad Yerevan in de vallei van de rivier de Ararat. Khor Virap, gelegen op een lichte verhoging in de brede vlakke vallei, speelt een heel belangrijke rol in het geestelijk leven van Armenië. Want exact op de plek waar nog dagelijks de gebeden en gezangen klinken ligt volgens de traditie de oorsprong van het Armeense christendom. 'De apostelen hebben ons land uitverkoren en wij waren de eerste natie die zich tot het christendom bekeerde'. Vol trots vertelt Zacharias Mstaerian, de koster van dit eeuwenoude complex, het wonderlijke verhaal van koning Trdat. Deze wrede, heidense vorst bekeerde zich, samen met het hele

De berg Ararat en het klooster Khor Virap.

Noravank.

volk, in het jaar 301 tot het christendom.

Aanleiding was het feit dat Trdat door een zekere Gregorius genezen werd van een afschuwelijke huidaandoening. Gregorius had daarvoor 13 jaar in een gat onder de grond opgesloten gezeten vanwege zijn geloof. Niet alleen bekeerde Trdat zich na zijn genezing, hij werd ook, onder de geestelijke leiding van Gregorius die hij direct had benoemd tot hoofd van de nieuwe kerk, een onberispelijk christen. Over de plek waar hij Gregorius zo lang gevangen had gehouden liet hij een kapel bouwen en in de schaduw daarvan verrees binnen tien jaar een enorme kathedraal. De kerker van Gregorius is nu nog te bezichtigen. Via een smal gat daal je af in een vochtig, muf ruikende ruimte. Achterin, in een nis waar volgens de traditie Gregorius zijn gebeden deed, branden altijd kaarsen.

Hoewel Khor Virap historisch gezien dus uiterst belangrijk is voor de Armeense gelovigen, bevindt het kloppend hart van het Armeense christendom zich in Echmiazin. Daar, 25 kilometer oostelijk van Yerevan, zetelt sinds de 13e eeuw de patriarch (het hoofd van de Armeense kerk) en in de grote kathedraal van die stad worden ook de twee belangrijkste relikwieën bewaard. Een stuk hout dat afkomstig is van Noach's ark en de punt van de lans waarmee de Romeinse soldaat de zijde van Christus doorboorde toen hij aan het kruis hing (vgl. het evangelie van Johannes hfdst. 19 vers 33-36). Een ander belangrijk voorwerp dat daar bewaard wordt is een schitterend versierd Armeens handschrift uit de 10e eeuw. Een kopie van een tekst van Gregorius waarin hij vertelt over de bekering van koning Trdat.

Andere religieuze centra

Andere historisch belangrijke (grote) religieuze centra zijn Noravank, Goshavank, Shysavank, Tatev en Sambartabert. Veel van deze kerken en kloosters bevinden zich op hoge heuvels of bergtoppen, van waaraf je fenomenale vergezichten hebt. Dat men belangrijke kerken op grote hoogten bouwde, was niet alleen uit strategische- of veiligheidsoverwegingen, maar ook religieuze motieven speelden daarin een belangrijke rol. In de Armeense traditie begint het 'geloof' namelijk bij Noach, de aartsvader die, door God daartoe geroepen, een schip bouwde waarop hij en zijn familie en van alle dieren een paar zich konden redden voor de zondvloed - een apocalyptisch natuurgeweld dat God over de aarde zond om alle mensen te straffen voor hun zonden. Noach strandde toen het water na veertig dagen weer begon te zakken met zijn ark vlak onder de top van de berg Ararat (Genesis hfdst. 6 vers 5 t/m hfdst. 9 vers 7). Deze uitgedoofde vulkaan die met zijn 5137 meter hoog boven het omringende landschap uittoort is daardoor altijd het religieuze symbool bij uitstek geweest voor de Armeniërs. Niet voor niets ook dat Khor Virap op een heuvel ligt met (fenomonaal) uitzicht op deze heilige berg.

Het schrift

Bij de snelle verspreiding van het christendom heeft het Armeense schrift een belangrijke rol gespeeld. Omdat in de eerste eeuwen van het christendom alle belangrijke kerkelijke bronnen geschreven waren in het Syrisch, Perzisch en vooral het Grieks, waren ze voor de lokale bevolking nauwelijks toegankelijk/buikbaar.

Daarom ontwikkelde rond het jaar 400 Mesrop Masjots, een geleerde monnik die in het klooster bij Swartnoz leefde, een nieuw eigen Armeens alfabet. Omdat dit nieuwe alfabet moest aansluiten op de gesproken taal bedacht Masjots voor bijna elke klank die in het Armeens voorkwam een apart teken. Dat resulteerde in een alfabet dat veel meer tekens (39) kent dan het Griekse of Latijnse. Het Armeense schrift heeft er niet alleen voor gezorgd dat het christendom razendsnel tot in de verste hoeken van het bergachtige Armenië doordrong - ter vergelijking; rond het jaar 500 was heel Armenië gekerstend en stonden er op de verste bergtoppen kloosters en kerken, terwijl in die periode in West-Europa het christendom nog slechts een marginale rol speelde - het maakte ook dat Armenië al vroeg in de geschiedenis een hoge graad van geletterdheid kende.

Op het plateau voor de hoofdingang van de nationale bibliotheek, in het centrum van de hoofdstad Yerevan, staat een levensgroot beeld van Mesrop Masjots. Binnen in dit immense neoclassicistische gebouw worden de vele duizenden, vaak schitterend versierde Armeense handschriften bewaard waarvan de oudste zelfs stammen uit de 9e eeuw. Van deze fenomenale collectie is telkens een wisselend deel voor het publiek te zien.

Archeologische schatten

Het nationale museum van Armenië, bevindt zich op loopafstand van de bibliotheek. Ook in dit museum is veel aandacht voor de lange christelijke traditie van dit land. Op de geheel verbouwde tweede verdieping worden echter de archeologische schatten van dit land

De ronde kerk van Zvartnots

Links: Urartische tekst van Argishti I (6e eeuw vc). Rechts: Ruïne van de kathedraal van Kobayr.

getoond. Assyrische strijdwagens, prachtig versierde bronzen zwaarden en schilden van de Urartu en een hele reeks gouden en zilveren voorwerpen uit de graven van lokale heersers vullen de zalen. De oudste leren schoen ter wereld, die onlangs in een grot in het zuiden van het land werd gevonden, vormt een van de hoogtepunten in deze collectie. Een relatief groot aantal belangrijke vondsten komt overigens uit de directe omgeving van Yerevan zelf. Want hoewel deze stad zijn huidige vorm pas in de jaren twintig van de vorige eeuw kreeg, is Yerevan al eeuwen oud. Haar geschiedenis begint met een nederzetting aan de voet van de heuvel van 'Arin Berd'. Deze heuvel ligt aan zuidelijke rand van de moderne stad. Bovenop de natuurlijke hoogte achter de nederzetting stond sinds 670 v. C. het kasteel en fort van Argishti I, de koning van de Urartu. Uit de bewaard gebleven bouwinscriptie, die opgesteld staat in het kleine archeologische museum aan de voet van de heuvel, droeg dit fort de naam Erebuni. Volgens sommige geleerden is de naam Yerevan rechtsreeks daarvan afgeleid. Je komt tegenwoordig het makkelijkst bij Arin

Restauratie van S. Gevork-kerk in Artik.

Berd door van af het grote treinstation de bus te nemen. Het plein, inclusief de bebouwing rond dit (bijna megalomane) spoorwegstation, is overigens net als alle andere pleinen en straten van de stad ontworpen door één architect, Alexander Tamanian. Hij kreeg in 1923 de opdracht om de hoofdstad van de toen nog jonge Sovjetrepubliek Armenië helemaal nieuw te ontwerpen. Het huidige stadsbeeld, met zijn fraaie brede avenues en lange, uit lokaal natuursteen opgetrokken woonblokken met fraaie ornamenten en torenachtige constructies op alle hoeken, is nog steeds goed te herkennen. Dat de bouwwoede, die zoveel andere grote steden in de jaren zestig en zeventig heeft getroffen, voor het grootste deel aan Yerevan is voorbij gegaan, heeft er voor gezorgd dat de stad zijn geheel eigen karakteristiek heeft weten te bewaren. Het interessantste kenmerk van Tamanians ontwerp is dat men vanuit vrijwel alle doorgaande straten vrij uitzicht heeft op de berg Ararat. Het letterlijke hoogtepunt in zijn hele ontwerp vormt het uitzichtpunt boven aan de brede trappen die tegen de berghelling omhoog lopen, van waar af de Ararat in al zijn glorie zichtbaar is. Uit recent historisch onderzoek blijkt dat Tamanian op deze manier de 'christelijke' traditie van Armenië wilde benadrukken zonder dat hij dat ooit heeft openbaar gemaakt. Een openlijke verwijzing naar het christendom was onder het atheïstische Sovjetregime namelijk onmogelijk. Negentig jaar later blijkt dat hij met zijn ontwerp inderdaad de ziel van zijn christelijke landgenoten heeft weten te treffen. 'Deze berg vertegenwoordigt alles waar onze natie voor staat', vertelt Sonja Kastarian, een jonge vrouw

die met haar man en kind de meer dan 400 brede treden naar boven is geklommen om naar berg Ararat te kunnen staren.

Holocaust

De berg Ararat is behalve religieus symbool ook nog het symbool van iets anders dat centraal staat in het Armeense gedachtegoed. Opnieuw Sonja Kastarian: 'Deze berg is niet alleen verbonden met de oeroude tradities die aan de basis liggen van ons geloof, maar hij herinnert de Armenen ook nog dagelijks aan de recente, bloederige geschiedenis van de Armeense staat. Ons land en onze bevolking zijn voor altijd verbonden met de gebeurtenissen aan het einde van de Eerste Wereldoorlog. In twee jaar tijd is toen driekwart van de Armeense bevolking van huis en haard verdreven. En ruim een miljoen van hen zijn daarbij om het leven gekomen, vermoord, of gestorven van hongersnood en dorst tijdens gedwongen deportaties. Diegenen die het wel hebben overleefd zijn in de jaren daarna verspreid geraakt over de hele wereld. Het grootste deel van al het Armeense bezit en het Armeense land, waaronder de berg Ararat, is in handen gekomen van de Turken.' Nogard Bistavan werkt bij het nationale holocaust centrum, een plek waar alle omgekomen slachtoffers van de oorlog met de Turken wordt herdacht. Dit centrum ligt (ook) op een heuvel aan de andere kant van de rivier die om de stad heen stroomt. Van af het grote monument dat op de top van de herinneringsheuvel staat kun je met mooi weer de Ararat zien liggen.

Tekst: Joost Vermeulen

Foto's: Rénie van der Putte